

Obrazovna inkluzija mladih s invaliditetom u visokom obrazovanju

Planinić, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:396147>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Lorena Planinić

OBRAZOVNA INKLUZIJA MLADIH S INVALIDITETOM
U VISOKOM OBRAZOVANJU

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marina Milić Babić

Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. INKLUZIJA OSOBA S INVALIDITETOM U VISOKO OBRAZOVANJE IZ PRAVNE PERSPEKTIVE U HRVATSKOJ	3
3. IZAZOVI OSOBA S INVALIDITETOM U SUSTAVU VISOKOG OBRAZOVANJA	5
<i>3.1. Izazovi studenata s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja na razini države</i>	5
<i>3.2. Izazovi studenata s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja na razini društva</i>	8
4. FORMALNA I NEFORMALNA PODRŠKA MLADIM OSOBAMA S INVALIDITETOM U VISOKOM OBRAZOVANJU	12
<i>4.1. Formalna podrška</i>	12
<i>4.2. Neformalna podrška</i>	15
5. ZAPOŠLJAVANJE OSOBA S INVALIDITETOM NAKON ZAVRŠENOG VISOKOG OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ	17
6. MJERE ZA POBOLJŠANJE KVALITETE PRIMJENE OBRAZOVNE INKLUZIJE U HRVATSKOJ NA RAZINI DRŽAVE I DRUŠTVA	21
7. ZAKLJUČAK	22
8. LITERATURA	25

Obrazovna inkluzija mladih s invaliditetom u visokom obrazovanju

Sažetak:

S obzirom na stanje u Hrvatskoj i u svijetu gdje se još uvijek nedovoljno pridaje važnost uključivanja osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja, ovaj završni rad pruža kratak pregled postojećih pravnih odredbi kojima je uređena inkluzija osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja. Pored toga, u radu se naglašavaju izazovi s kojima se susreću studenti s invaliditetom prilikom studiranja i pronalaska posla nakon završenog visokog obrazovanja, s posebnim naglaskom na diskriminaciju i predrasude stručnjaka i društva prema osobama s invaliditetom. U radu je istaknuta neprilagođenost infrastrukture i prijevoza za studente s invaliditetom, kao i prisutnost uskrate razumne prilagodbe prilikom studiranja i zapošljavanja. Također, opisana je važnost kvalitete formalne i neformalne podrške studentima s invaliditetom. Ovaj rad pruža pregled dosadašnjih istraživanja i projekata provedenih s ciljem sve veće i kvalitetnije inkluzije mladih osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja te pruža smjernice za unaprjeđenje provedbe obrazovne inkluzije na razini visokog obrazovanja.

Ključne riječi:

obrazovna inkluzija, studenti s invaliditetom, visoko obrazovanje, diskriminacija, razumna prilagodba

Educational inclusion of young people with disabilities in higher education

Abstract:

Given the current situation in Croatia and globally, where there is still insufficient emphasis on the inclusion of individuals with disabilities in higher education systems, this paper provides an overview of the existing legal provisions that regulate the inclusion of people with disabilities in higher education. In addition, the paper highlights the challenges faced by students with disabilities during their studies and when seeking employment after completing higher education, with a particular focus on discrimination and biases from professionals and society towards individuals with disabilities. Also, the paper highlights the inadequacy of infrastructure and transportation for students with disabilities, as well as the presence of a lack of reasonable accommodations in both academic and employment settings. Additionally, the importance of the quality of both formal and informal support for students with disabilities is described. This paper provides an overview of previous research and projects aimed at increasing and improving the inclusion of young people with disabilities in higher education, and offers guidelines for enhancing the implementation of educational inclusion at the level of higher education.

Ključne riječi:

educational inclusion, students with disability, higher education, discrimination, reasonable accommodations

Izjava o izvornosti

Ja, Lorena Planinić, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

1. UVOD

Visoko obrazovanje u Republici Hrvatskoj bilježi sve veći broj osoba s invaliditetom koje se upisuju na visoka učilišta iz godine u godinu (Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije, NN 124/14, prema Kiš-Glavaš, 2016.). Prema Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13, 152/14, 39/18, 32/20, čl.3., st.1.), osobe s invaliditetom definiraju se kao „osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprječavati njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima“. Termin „osobe s invaliditetom“ najprikladniji je i najmanje stigmatizirajući naziv za spomenutu populaciju jer se njime naglašava da osoba nije definirana svojim invaliditetom, već je invaliditet samo jedan aspekt života te osobe (Dadić i sur., 2018.). Drugim riječima, koristeći taj termin ističe se da osoba nije "invalidna", već da određeni dijelovi njenog tijela ili psihe funkcioniraju drugačije (Dadić i sur., 2018.). Unatoč tome što u hrvatskom zakonodavstvu još uvijek ne postoji isključiva i konkretna definicija pojma „invaliditet“, njegovo značenje može se shvatiti iz Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 32/20., čl.3., st.1.) u okviru objašnjenja pojma osobe s invaliditetom.

Prema izvješću Benjaka i suradnika (2023.), koje vodi Hrvatski zavod za javno zdravstvo, u Hrvatskoj je registrirano 657 791 osoba s invaliditetom, od kojih 369 242 čine muškarci (56,1%), dok 288 549 čine žene (43,9%). Dakle, u ukupnoj populaciji Republike Hrvatske, 17% čine osobe s invaliditetom. Ipak, osobe s invaliditetom u svim društvima suočavaju se s različitim razinama ograničenja u ostvarivanju prava koja su ključna za kvalitetu njihova života (Gadžo-Šašić i Babić, 2024.). Prije svega, visokoškolsko obrazovanje igra ključnu ulogu u profesionalnom i osobnom razvoju osoba s invaliditetom te doprinosi kvaliteti života i socijalnoj uključenosti (Bošković i sur., 2017.).

Društveno isključivanje osoba s invaliditetom prepoznato je od strane stručne i znanstvene zajednice kao jedan od primarnih socijalnih problema suvremenog društva (Bošković i Rinčić, 2014.). Socijalno isključeni su oni pojedinci u društvu koji, unatoč želji za sudjelovanjem u uobičajenim društvenim aktivnostima, nisu u mogućnosti to ostvariti

zbog čimbenika izvan njihove kontrole (Burchardt i sur., 1999., prema Šućur, 2004.). Može se reći da osobe s invaliditetom često pripadaju kategoriji socijalno isključenih pojedinaca zbog brojnih prepreka s kojima se suočavaju u svakodnevnom životu poput povećane stope nezaposlenosti, nižih prihoda, otežanog pristupa prijevozu, smanjenog općeg standarda života (Leutar i Milić Babić, 2008.) i mnogih drugih koje za posljedicu imaju ograničeno sudjelovanje u aktivnostima društva. U tom kontekstu, visoko obrazovanje predstavlja ključnu komponentu za poticanje socijalne uključenosti i profesionalnog razvoja osoba s invaliditetom. Visoko obrazovanje u Republici Hrvatskoj zasniva se na akademskoj samoupravi visokih učilišta i autonomiji sveučilišta, u skladu s Ustavom, međunarodnim ugovorima i Zakonom o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti¹. Visoka učilišta obuhvaćaju sveučilišta, fakultete, umjetničke akademije i veleučilišta, a razlikujemo javno visoko učilište koje osniva Republika Hrvatska od privatnog visokog učilišta kojeg osniva fizička ili pravna osoba². Visoko obrazovanje u Hrvatskoj počiva na brojnim načelima, pri čemu valja istaknuti ona koja su relevantna za populaciju osoba s invaliditetom: otvorenost visokih učilišta prema javnosti, međusobnu podršku i partnerstvo unutar akademske zajednice, obveznost razvijanja društvene odgovornosti te aktivna interakcija s društvenom zajednicom³. Vrijednosti obrazovanja i prava svake osobe, uključujući osobe s invaliditetom, na jednak i pravedan pristup obrazovanju postaju smjernice za promjene obrazovnog sustava radi osiguravanja potpune uključenosti svih (Vican i Karamatić Brčić, 2013.).

U kontekstu uključivanja osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja, potrebno je razumjeti i pojam inkluzivnog pristupa koji drži da diskriminacija i nepovoljan položaj osoba s invaliditetom proizlazi iz društva i iz okoline u kojoj su prisutne različite socijalne barijere poput društvenih i pravnih ograničenja te fizičke barijere koje mogu otežati kvalitetu života osoba s invaliditetom (Bošković i Rinčić, 2014.). Obrazovanje predstavlja jedan od tih aspekata društva u kojem osobe nailaze na različite fizičke i socijalne barijere,

¹ Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (dalje u tekstu: ZVOZD), NN 119/2022., čl.4., st.1.

² Ibid., čl.6., st.2. i čl.7., st.1.,2. i 4.

³ Ibid., čl.2.,st.2.

stoga je u okviru inkluzivnog pristupa potrebno razumjeti pojam inkluzivnog obrazovanja koji uzima u obzir obrazovne zahtjeve svih, s posebnim naglaskom na socijalno isključene i marginalizirane pojedince (Karamatić Brčić, 2011.). Važno je razlikovati obrazovnu inkluziju od inkluzivnog obrazovanja: obrazovna inkluzija predstavlja širi koncept koji obuhvaća omogućavanje studentima s invaliditetom sudjelovanje u obrazovanju zajedno sa studentima bez invaliditeta unutar standardnog obrazovnog okvira, dok inkluzivno obrazovanje predstavlja specifičniji koncept koji se fokusira na povećanje svijesti među studentima i fakultetskim osobljem o značaju prihvaćanja različitosti kao ključnog elementa u obrazovnom procesu (Vican i Karamatić Brčić, 2013.). Unatoč tome što je uključivanje osoba s invaliditetom u osnovno i srednjoškolsko obrazovanje već donekle usklađeno s principima inkluzivnog obrazovanja i obrazovnom inkluzijom, prihvaćanje koncepta inkluzije u visokom obrazovanju postalo je prioritet obrazovnoj politici tijekom posljednjeg desetljeća (Farnell i Kovač, 2010., prema Bošković i Rinčić, 2014.).

Sukladno tome, ovaj rad ima za svrhu predstaviti trenutna saznanja o visokom obrazovanju mladih s invaliditetom te prikazati njihova dosadašnja iskustva unutar sustava visokog obrazovanja. Također, u ovom radu bit će prikazani izvori podrške dostupni mladim osobama s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja, izazovi s kojima se oni svakodnevno susreću, mogućnosti i izazovi prilikom ulaska na tržište rada nakon završenog visokog obrazovanja te mjere koje su poduzete i koje je potrebno poduzeti kako bi se poboljšala kvaliteta primjene obrazovne inkluzije u visokom obrazovanju na razini države i društva.

2. INKLUZIJA OSOBA S INVALIDITETOM U VISOKO OBRAZOVANJE IZ PRAVNE PERSPEKTIVE U HRVATSKOJ

Ustavna i zakonska regulativa nužna je za uključivanje osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja. Prije svega, u smislu odredbe članka 58. Ustava Republike Hrvatske (NN, 56/90, 135/97, 113/00, 28/01, 76/10, 05/14), država je odgovorna za osiguravanje posebne skrbi za zaštitu osoba s invaliditetom i njihovo uključivanje u društveni život. Također, prema Ustavu Republike Hrvatske (NN, 56/90, 135/97, 113/00, 28/01, 76/10, 05/14, čl.65.), osobe s invaliditetom ostvaruju pravo osobite zaštite na radu. Osim Ustava,

za Republiku Hrvatsku UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom također predstavlja pravno obvezujući dokument kojim se nalaže osiguravanje pristupa svim razinama obrazovanja pod jednakim uvjetima za sve osobe s invaliditetom (Slošnjak, 2014.). Prema Zakonu o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom (NN 5/07, čl.24., st.5.), od država potpisnica zahtijeva se da osiguraju inkluzivno obrazovanje na svim razinama, što podrazumijeva da su države obvezne osigurati osobama s invaliditetom pristup općem tercijarnom obrazovanju, stručnom usavršavanju, obrazovanju odraslih i cjeloživotnom učenju bez diskriminacije i na jednakim osnovama ravnopravno s drugima. Za ostvarenje ovih ciljeva, od država se zahtijeva da osiguraju razumnu prilagodbu za osobe s invaliditetom (Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, NN 6/07, čl.24.). Europska unija integrirala je koncept razumne prilagodbe u svoje zakonodavstvo kroz Direktivu 2000/78/EZ od 27. studenog 2000., koja stvara okvir za jednako postupanje u zapošljavanju i odabiru zanimanja (Slošnjak, 2014.). Pod razumnom prilagodbom podrazumijeva se obveza poslodavaca da poduzmu odgovarajuće mjere kako bi omogućili osobama s invaliditetom pristup zapošljavanju, participaciju i napredovanje na radnom mjestu ili pohađanje izobrazbe, sve dok takve mjere ne predstavljaju za poslodavca nepodnošljiv teret (Slošnjak, 2014.). Osim što je regulirana međunarodnim dokumentima, inkluzija osoba s invaliditetom u visoko obrazovanje u Hrvatskoj također je propisana nacionalnim zakonodavstvom pa tako Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08, 112/12, čl.9., st.1.) propisuje zabranu diskriminacije u svim pojavnim oblicima. Također, u okviru istog Zakona (NN 85/08, 112/12, čl.4., st.2.), diskriminacijom se smatra i propust da se osobama s invaliditetom, uzimajući u obzir njihove specifične potrebe, omogućí korištenje javno dostupnih resursa, participaciju u javnom i društvenom životu te pristup radnom mjestu i odgovarajućim uvjetima rada na način da se prilagodi infrastruktura i prostor, da se koristi oprema i na drugi način koji ne predstavlja nerazmjerni teret za onoga tko je to dužan omogućiti. Drugim riječima, obrazovne institucije visokog obrazovanja dužne su prilagoditi infrastrukturu i prostor tako da bude dostupan i studentima koji su osobe s invaliditetom. Nadalje, ZVOZD (NN 119/22, čl.77., st.4.) propisuje da student s

invaliditetom, u skladu s općim aktom visokog učilišta, ima mogućnost pohađanja studija po prilagođenim uvjetima. Također, istim Zakonom osigurana su i prava studenata s invaliditetom pa tako student s utvrđenim stupnjem invaliditeta koji studira u statusu redovitog studenta ima pravo na ostvarenje posebnih prava iz studentskog standarda na temelju općeg akta visokog učilišta (ZVOZD, NN 119/22, čl.78., st.3.). Prava studenata s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja zajamčena su i Statutima sveučilišta u Zagrebu, Splitu i Rijeci pa tako studenti s invaliditetom ostvaruju pravo na prilagođeni način polaganja ispita i dodatne provjere pri upisu na fakultet, uz uvjet da zadovoljavaju kriterije za status studenta s invaliditetom (Bošković i Rinčić, 2014.). Također, ti studenti mogu biti oslobođeni od plaćanja troškova studija ako su upisani kao redoviti studenti prve godine, a dodatno imaju pravo i na prioritetno dodjeljivanje mjesta u studentskom domu te naknadu dijela troškova prijevoza sufinanciranu od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih (Bošković i Rinčić, 2014.). Osim zakonskih odredbi, trenutno je na snazi i Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine, u okviru kojeg jedan od prioriteta predstavlja inkluzivni odgoj i obrazovanje te zapošljavanje osoba s invaliditetom⁴. Tim dokumentom ističe se potreba za uspostavom uvjeta koji omogućuju inkluzivno obrazovanje, a jedan od ciljeva je postići društvenu solidarnost i senzibilizirati hrvatsko društvo te time stvoriti uvjete za ravnopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom u životu zajednice bez diskriminacije⁵.

3. IZAZOVI OSOBA S INVALIDITETOM U SUSTAVU VISOKOG OBRAZOVANJA

3.1. Izazovi studenata s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja na razini države

Prije svega, u Hrvatskoj ne postoji formalno utvrđena pravna definicija studenata s invaliditetom (Bošković i Rinčić, 2014.), što znači da je samim time teško prikupljati

⁴ Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom u razdoblju od 2021. do 2027., dostupno na službenoj web stranici Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike: <https://mrosp.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Glavno%20tajni%C5%A1tvo/Godi%C5%A1nji%20planovi%20i%20strate%C5%A1ka%20izvje%C5%A1%C4%87a/Nacionalni%20plan%20izjedna%C4%8Davanja%20mogu%C4%87nosti%20za%20osobe%20s%20invaliditetom%20za%20razdoblje%20od%202021%20do%202027.%20godine.pdf>.

⁵ Ibid.

pouzdanе podatke o navedenoj populaciji jer nije definirano tko se smatra studentom s invaliditetom, koja je dokumentacija potrebna za dokazivanje tog statusa, na koje prilagodbe i podršku imaju pravo, niti je li obavezno da se student prilikom upisa identificira kao student s invaliditetom (Meić, 2014.). Kao rezultat toga, evidencija broja studenata s invaliditetom nije u potpunosti pouzdana, s obzirom da se studenti nisu dužni registrirati kao studenti s invaliditetom ukoliko iz nekog razloga to ne žele (Meić, 2014.). Prema podacima iz 2020. godine koje je objavio Ured za studente s invaliditetom na Sveučilištu u Zagrebu (koje je tada brojilo oko 70 000 studenata), evidentirano je oko 400 studenata s invaliditetom, a od toga je približno 350 studenata ostvarivalo neki oblik potpore ili prava temeljem svog statusa (Milić Babić, 2020.). Ipak, tom broju zasigurno nedostaju studenti koji su odabrali da se ne identificiraju kao studenti s invaliditetom, što posebice može biti slučaj kod studenata koji imaju određena nevidljiva oštećenja, primjerice duševne smetnje ili specifične teškoće u učenju. Razlozi za to mogu biti strah od stigmatizacije ili uvjerenje da mogu samostalno svladati studijski program bez posebnih prilagodbi, a neki od njih nisu ni upoznati sa svojim pravima jer u Hrvatskoj ne postoji zakon koji specifično propisuje prava studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju (Kiš-Glavaš, 2016.). U odnosu na 2020. godinu, najnoviji podaci iz Informacijskog sustava studentskih prava (ISSP) koje je 2023. godine prikupilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih pokazuju da je akademsku godinu 2023./2024. upisalo 369 studenata s invaliditetom, od kojih je 193 ostvarilo pravo na novčanu potporu za prijevoz (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Bez obzira na novčane potpore, značajan izazov za studente s invaliditetom, posebno one s otežanim kretanjem, predstavlja neprilagođenost javnog prijevoza njihovim potrebama (Složnjak, 2014.). U Gradu Zagrebu ZET pruža organizirani prijevoz specijalnim kombijima, no navedeni prijevoz isključivo je namijenjen za studente koji koriste invalidska kolica, zbog čega je velik broj studenata s invaliditetom isključen i primoran koristiti druge oblike prijevoza, poput privatnog (Milić Babić, 2020.). Glavni problem u vezi s prijevozom je nedostatak vozila koja bi mogla zadovoljiti potrebe svih studenata s invaliditetom i pokriti njihove dinamične rasporede i obveze koje imaju na fakultetu. Također, neprilagođena stajališta autobusa i tramvaja predstavljaju dodatan problem, uz nedostatak razumijevanja

i spremnosti drugih putnika i vozača da pomognu u potrebi (Milić Babić, 2020.). Prema podacima Izvješća o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom (2023.), problem neprilagođenog prijevoza prisutan je posebice u manjim i ruralnim sredinama te se može reći da se trenutno osobe s invaliditetom oslanjaju isključivo na javni neprilagođeni prijevoz zbog nedostatka prilagođenih vozila. Također, udrugama i taksi službama nije u interesu investirati u prilagođena vozila za osobe s invaliditetom zbog nedostatka financijskih poticaja i visokih poreznih troškova povezanih s nabavkom takvih vozila (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.), o čemu će biti više riječ u četvrtom poglavlju ovog rada.

Osim toga, velik broj visokoobrazovnih institucija u kojima se održava nastava nisu prilagođene za pristup osobama koje se otežano kreću ili koje za kretanje koriste invalidska kolica (Složnjak, 2014.). Prema rezultatima istraživanja (Haničar, 2012.) na Sveučilištu u Zagrebu, prostorna pristupačnost većine sastavnica je relativno niska, pri čemu su se Ekonomski fakultet i Filozofski fakultet isticali kao najviše prilagođeni za pristup osobama s invaliditetom, dok su Stomatološki fakultet i Akademija dramske umjetnosti bili najmanje prostorno pristupačni. Osim pristupa zgradama fakulteta, rezultati inozemnih istraživanja pokazuju da se studenti s invaliditetom susreću s izazovom neprilagođenog pristupa i drugim važnim objektima, poput studentskog doma i knjižnice (Redpath, 2013.; prema Kendall i Tarman, 2016.). U mnogim zemljama, uključujući Hrvatsku, visokoobrazovne ustanove izgrađene su prije nego što su prava osoba s invaliditetom postala prioritet, poput država u otočju Karibi gdje većina ustanova još uvijek nemaju pristupne rampe, prilagođene toalete i druge potrebne prilagodbe, čime se onemogućava adekvatno studiranje osoba s invaliditetom (UNESCO, 2023.).

Nadalje, izazov s kojim se suočavaju studenti s invaliditetom prilikom uključivanja u visoko obrazovanje još uvijek je pitanje osobne asistencije koje je od 2023. uređeno Zakonom o osobnoj asistenciji (NN 71/23). Usvajanje tog Zakona dovelo je do značajnih pozitivnih promjena, a neke od njih uključuju uspostavu osobne asistencije kao zakonskog prava osoba s invaliditetom, osiguranje financijskih sredstava za pružanje usluga osobne asistencije iz državnog proračuna te definiranje uvjeta za priznavanje prava na ovu uslugu

i podršku tijekom odgojno-obrazovnog procesa (Zakon o osobnoj asistenciji, NN 71/23, čl.1.). Ipak, osobni asistenti suočeni su s niskim prihodima, što negativno utječe na njihov položaj na tržištu rada, dok nedostatak stručnog osposobljavanja i niske naknade za rad pružatelja usluga osobne asistencije rezultiraju nedovoljnim brojem osobnih asistenata u Hrvatskoj (Milić Babić i sur., 2020.), a samim time i upitnom kvalitetom pružanja te usluge studentima s invaliditetom (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Osim u pružanju usluga osobne asistencije, nedostatak financijskih sredstava za poticanje obrazovne inkluzije osoba s invaliditetom očituje se i u modelima financiranja koji isključuju mnoge osobe s invaliditetom iz sustava podrške prije nego što uopće stignu do visokog obrazovanja, zbog nedostatka sredstava za edukatore, pomoćne tehnologije i podršku osoblja na razini osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja (UNESCO, 2023.).

3.2. Izazovi studenata s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja na razini društva

Diskriminacija prema osobama s invaliditetom uvelike otežava njihovu inkluziju u visokoobrazovni sustav. Diskriminacijom se smatra svako dovođenje osobe u nepovoljan položaj na osnovi invaliditeta, kao i nepovoljno tretiranje osoba koje su s njom povezane rodbinskim ili drugim vezama (Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08, 112/12, čl.1., st.2.). U kontekstu osoba s invaliditetom diskriminacija se javlja u dva oblika pa je tako potrebno razlikovati izravnu diskriminaciju pod kojom se podrazumijeva postupanje uvjetovano invaliditetom kojim se osoba stavlja ili je bila stavljena u nepovoljniji položaj u odnosu na drugu osobu u usporedivoj situaciji, dok se pod neizravnom diskriminacijom podrazumijeva naočigled neutralna odredba, kriterij ili praksa koja stavlja ili bi mogla staviti osobe u nepovoljniji položaj po osnovi invaliditeta u odnosu na druge osobe u usporedivoj situaciji (Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08, 112/12, čl.2. st.1. i st.2.). Iznimno, neizravna diskriminacija može biti opravdana ako su odredbe, kriteriji ili prakse objektivno opravdani određenim legitimnim ciljem i ako su sredstva za njihovo postizanje primjerena i neophodna (Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08, 112/12, čl.2., st.2.). Osim izravne i neizravne diskriminacije, uskraćivanje razumne prilagodbe također predstavlja jedan od oblika diskriminacije, pri

čemu razumna prilagodba podrazumijeva potrebne i odgovarajuće prilagodbe koje ne predstavljaju neproporcionalno i neprimjereno opterećenje kako bi se osobama s invaliditetom omogućilo uživanje ili ostvarivanje prava i temeljnih sloboda na ravnopravnoj osnovi s drugima (Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, NN 6/07, čl.2.). Konvencija o pravima osoba s invaliditetom prvi je međunarodni ugovor o ljudskim pravima koji obvezuje države potpisnice da poduzmu sve potrebne mjere za uklanjanje diskriminacije prema osobama s invaliditetom (Milić Babić, 2020.). Prije svega, visoko obrazovanje treba biti dostupno svima na temelju njihovih sposobnosti, a potrebno je osigurati sve uvjete koji će omogućiti primjenu tih načela i ravnopravno sudjelovanje svih (Bošković i Rinčić, 2014.). Kao primjer nepovoljnih praksi i u ovom kontekstu može se uzeti otočje Karibi, gdje se osobe s invaliditetom često percipiraju kao subjekti bez potrebnih kompetencija čiji je invaliditet zapravo nesreća i tragedija, što rezultira nepriznavanjem njihovih prava na ravnopravnoj osnovi u društvu i prisiljava ih na pohađanje specijaliziranih programa i ustanova namijenjenih isključivo njima, čime se ograničavaju njihova temeljna prava (UNESCO, 2023.). Za osiguranje ravnopravnog sudjelovanja svih u visokom obrazovanju, važna je prisutnost spremnosti institucija visokog obrazovanja za poduzimanjem aktivnosti kojim bi se osigurale potrebne prilagodbe i podrška studentima prema njihovim potrebama, raspoloživim financijskim i drugim resursima te praktičnoj izvedivosti tih prilagodbi (Bošković i Rinčić, 2014.). Prije svega, već ranije spomenuta postojanost fizičkih prepreka u okolini otežava mnogim osobama s invaliditetom slobodno kretanje, korištenje akademskih resursa i sudjelovanje u akademskim, sportskim, kulturnim ili slobodnim aktivnostima pod jednakim uvjetima kao što je to omogućeno ostatku sveučilišne zajednice (UNESCO, 2023.). Shodno tome, institucije visokog obrazovanja dužne su omogućiti prilagodbu sukladno potrebama studenata s invaliditetom, ovisno o vrsti oštećenja, a to podrazumijeva osiguravanje pristupa visokoobrazovnim institucijama za osobe s motoričkim poremećajima, dostupnost komunikacijskih posrednika za osobe s oštećenjem sluha, omogućavanje fleksibilnih rokova za studente s kroničnim bolestima i psihičkim smetnjama te prilagodbu literature, nastavnih materijala i ispita za studente sa specifičnim teškoćama učenja, kao i

motoričkim ili senzoričkim oštećenjima (Kiš-Glavaš, 2016.). Osim činjenice da se studenti s invaliditetom i dalje susreću s nedovoljno prilagođenom literaturom i ograničenim pristupom visokoobrazovnim institucijama (Milić Babić i Dowling, 2015.; prema Milić Babić, 2020.) velik izazov za inkluziju studenata s invaliditetom predstavlja nedovoljno razumijevanje i osviještenost studenata bez invaliditeta i nastavnog osoblja (Milić Babić, 2020.). U skladu Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, države potpisnice dužne su provoditi mjere kojima je cilj podići svijest društva o osobama s invaliditetom, a posebice svijest o njihovim sposobnostima i doprinosu društvu u cjelini (Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, NN 6/07, čl.8.). Konvencija predviđa konkretne mjere za postizanje navedenih ciljeva, a mjere koje se odnose na obrazovnu inkluziju uključuju osnaživanje stavova o pravima osoba s invaliditetom unutar cjelokupnog obrazovnog sustava, poticanje medija da prikazuju osobe s invaliditetom na način koji odražava ciljeve ove Konvencije te razvoj programa obuke za povećanje svijesti o pravima i potrebama osoba s invaliditetom u obrazovanju (Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, NN 6/07, čl.4.). Posljedica nedostatka društvene svijesti i razumijevanja sposobnosti osoba s invaliditetom često se manifestira kroz popustljivost fakultetskog osoblja tijekom polaganja ispita, pri čemu se studentima s invaliditetom omogućuje prolazak ispita zbog osjećaja sažaljenja prema njima, a ne zbog naučenog znanja ili vještina (Kiš-Glavaš, 2016.). S druge strane, prema rezultatima stranih istraživanja studenti s invaliditetom kojima pripada pravo na razumnu prilagodbu često se nađu u situaciji da moraju posebno tražiti nastavno osoblje da prilagode nastavni program sukladno njihovim potrebama, pri čemu se nerijetko susreću s odbijanjem od strane nastavnog osoblja, primjerice ne dopušta im se snimanje predavanja (Mortimore, 2013.; prema Kendall i Tarman, 2016.). Naime, snimanje predavanja za određene studente s invaliditetom ključan je materijal za učenje i praćenje sadržaja, stoga nalazi istraživanja kojeg je provela Morgan (2021.) u Ujedinjenim Arapskim Emiratima pokazuju da su studenti s invaliditetom u većini slučajeva primorani snimati predavanja potajno uz strah da će ih profesor uhvatiti u tome. Ipak, prethodna istraživanja pokazuju suprotno, odnosno

veće razumijevanje nastavnog osoblja u odnosu na ranije pa tako prema istraživanju Kendall i Tarman (2016.) studenti s invaliditetom koji su snimali predavanja nisu doživjeli nijedno negativno iskustvo od strane nastavnog osoblja ili drugih studenata, no dva sudionika istraživanja ipak su se odlučila ne snimati predavanja zbog straha od moguće stigmatizacije drugih studenata. Prema nedavnim nalazima istraživanja Moriña i suradnika (2020.) provedenog u Španjolskoj, nastavno osoblje pokazuje veću svijest i osjetljivost prema potrebama studenata s invaliditetom, osobito kod pojedinaca koji su vezani uz tu skupinu zbog iskustava iz osobnog života, kao što je prisutnost osobe s invaliditetom u njihovoj obitelji. Također, rezultati navedenog istraživanja pokazuju da prisustvo studenata s invaliditetom motivira nastavno osoblje prema unapređenju svojih nastavnih metoda i razmatranju različitih pedagoških pristupa, čime se poboljšava kvaliteta cjelokupnog obrazovnog procesa (Moriña i sur., 2020.). S druge strane, studenti bez invaliditeta često imaju predrasude da su njihovi kolege s invaliditetom oslobođeni dijela gradiva i da im je uvelike lakše polagati ispite u odnosu na druge studente (Milić Babić, 2020.). Prema istraživanju Milić Babić (2020.) provedenom u Hrvatskoj, studenti s invaliditetom često se suočavaju s predrasudama i stereotipima koji negativno utječu na njihovu akademsku uspješnost i samo iskustvo studiranja. Također, nalazi istraživanja u inozemstvu ukazuju na problem socijalne izolacije u odnosu na ostale studente koja je vidljiva kroz izbjegavanje studenata s invaliditetom (Brewer i sur., 2023.). Socijalna izolacija studenata s invaliditetom često je posljedica toga što značajan dio njihove energije i vremena odlazi na ispunjavanje fakultetskih obveza, što im otežava ili onemogućava uživanje aktivnog društvenog života s ostalim kolegama (Brewer i sur., 2023.). Pored toga, prisutne su i učestale predrasude prema studenticama s invaliditetom zbog njihovog spola i invaliditeta, što otežava njihovu odluku da nastave sa školovanjem i prilagodbu novoj socijalnoj sredini ukoliko se odluče za nastavak obrazovanja (Tarandek, 2008.; Barišin i sur., 2011., prema Bošković i sur., 2017.).

Osim toga, izazovi s kojima se studenti s invaliditetom suočavaju u visokom obrazovanju često su izraženiji zbog njihovog slabijeg predznanja stečenog na prethodnim obrazovnim razinama, zbog nižih obrazovnih postignuća, nepovoljnih socioekonomskih uvjeta obitelji

te nedostatka podrške iz obiteljskog okruženja, što značajno utječe na njihov uspjeh u visokoobrazovnom sustavu (Bošković i sur., 2017.). Prije svega, neprestana zabrinutost članova obitelji zbog zdravstvenog stanja osobe s invaliditetom može uzrokovati da obitelji ograničavaju socijalne odnose osoba s invaliditetom te je samim time otežano stvaranje mreže podrške od strane prijatelja i drugih bliskih osoba (Bošković i sur., 2017.). Poput svih mladih ljudi, studentima s invaliditetom važno je osamostaljenje i sloboda u vršnjačkim i drugim interakcijama. Međutim, zbog ovisnosti o roditeljima kao pomagačima, često su izloženi većoj socijalnoj kontroli i gotovo potpunom uvidu roditelja u njihov život (Bošković i sur., 2017.). Studenti s invaliditetom koji žive s roditeljima i trebaju konstantnu fizičku podršku, poput onih koji koriste invalidska pomagala za kretanje, često ne uspijevaju zadovoljiti potrebu za osamostaljivanjem (Bošković i sur., 2017.).

4. FORMALNA I NEFORMALNA PODRŠKA MLADIM OSOBAMA S INVALIDITETOM U VISOKOM OBRAZOVANJU

Podrška studentima s invaliditetom unutar visokoobrazovnog sustava ključna je za njihovo uspješno uključivanje i postizanje akademskog uspjeha. Sami studenti s invaliditetom naglašavaju potrebu za kontinuiranom podrškom na razini visokoobrazovnih institucija (Kiš-Glavaš, 2016.). Većina sveučilišta pruža raznovrsne oblike podrške studentima s invaliditetom kroz institucionalne službe za potporu unutar samih sveučilišta i njihovih sastavnica (Kiš-Glavaš, 2016.). Osim formalne podrške koju pružaju institucije kroz specijalizirane službe i programe važna je i neformalna podrška koja se odnosi na podršku bliskih osoba, posebice obitelji i prijatelja (Smodlaka i Urbanc, 2021.).

4.1. Formalna podrška

Prije svega, jedan od oblika formalne podrške mladim osobama s invaliditetom predstavlja prednost pri upisu na studij (Milić Babić, 2020.). Prema natječaju za upis u prvu godinu sveučilišnih prijediplomskih, integriranih i stručnih prijediplomskih studija za akademsku godinu 2024./2025., kandidati s tjelesnim oštećenjem od 60% ili više, kao i kandidati s invaliditetom 2. do 4. stupnja, mogu biti primljeni izvan predviđene kvote

upisa, pod uvjetom da zadovolje razredbeni prag i uspješno prođu dodatnu provjeru posebnih znanja, vještina i sposobnosti, ukoliko nisu rangirani unutar odobrene kvote (Sveučilište u Zagrebu, 2024.). U skladu sa zakonom, Ustavom i međunarodnim ugovorima osobe s invaliditetom ostvaruju pravo prednosti prilikom upisa na studij, no prema najnovijem Izvješću o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom (2023.) vidljivo je kako još uvijek određena visoka učilišta onemogućavaju upis kandidatima koji ne ispunjavaju „određene zdravstvene zahtjeve“, pri čemu se najčešće uzima u obzir prisutnost invaliditeta. Pored toga, mogućnost obrazovne inkluzije osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja ovisi i o dostupnoj pomoćnoj tehnologiji (Kiš-Glavaš, 2012.; prema Kiš-Glavaš, 2016.). Sveučilište u Zagrebu omogućilo je korištenje pomoćnih tehnologija za podršku studentima s oštećenjem vida te onima sa specifičnim teškoćama u učenju, poput brajice bilježnice i pisača, elektroničkih povećala, čitača ekrana, računala i ostalih pomagala (Milić Babić, 2020.). Ipak, prema istraživanju online foruma Brewera i suradnika (2023.) vidljivo je da osobe s invaliditetom koje studiraju u inozemstvu navode da im nastavno osoblje nije dopuštalo da koriste pomoćne tehnologije posebice tijekom ispita. Osim toga, nalazi istraživanja potvrđuju da velik broj studenata nije informiran o dostupnosti pomoćnih tehnologija kao i o uvjetima za ostvarivanje prava na korištenje pomoćnih tehnologija tijekom studiranja (Brewer i sur., 2023.).

Nadalje, Pravilnikom o prijevozu osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju (2024.) uređeno je osiguranje prijevoza studentima s invaliditetom, pri čemu je za ostvarivanje prava na stalni ili privremeni prijevoz potrebno podnijeti zahtjev za preporuku Uredu Grada Zagreba nadležnim za osobe s invaliditetom. Pored toga, studentima s invaliditetom mogu biti osigurane stalne vožnje u svrhu odlaska ili povratka na visoko učilište, no bitno je istaknuti da student ima pravo na jednu stalnu vožnju u odlasku i povratku u jednom danu (Pravilnik o prijevozu osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju, 2024.). Uz to, potrebno je da student unaprijed dostavi raspored predavanja za nadolazeći tjedan dispečeru Odjela za prijevoz osoba s invaliditetom putem maila ili telefona, najkasnije predzadnji radni dan u tjednu (Pravilnik o prijevozu osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju, 2024.). Kako je već ranije navedeno u trećem

poglavljju ovog rada, pitanje prijevoza studenata s invaliditetom uvelike je prioritetno, obzirom da prijevoz za osobe s invaliditetom nije dostupan u svim lokalnim zajednicama, uključujući i Zagreb s najvećim brojem visokih učilišta (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Dodatno, cijena prilagođenog kombi prijevoza je visoka, a većinom ga osiguravaju udruge koje ovise o projektnom financiranju i lokalnim zajednicama, što dovodi do toga da se studenti s invaliditetom koji trebaju prilagođeni prijevoz nalaze u nepovoljnom položaju (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Drugim riječima, trenutna financijska pomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih nije dovoljna za pokrivanje troškova prilagođenog prijevoza. Nadalje, studenti s invaliditetom imaju pravo na smještaj u studentskim domovima (tzv. pravo na subvencionirano stanovanje), pod uvjetom da se radi o osobama koje imaju najmanje 60% tjelesnog oštećenja ili 3. stupanj funkcionalnog oštećenja, koje su upisane u Registar osoba s invaliditetom te ako su u tekućoj akademskoj godini ostvarili najmanje jedan ECTS bod i prosječno 15 ECTS bodova u prethodnim godinama studiranja. (Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava studenata u redovitom statusu na subvencionirano stanovanje, 2023.). Studentski domovi u Zagrebu, kao i svi novoizgrađeni domovi izvan Zagreba, imaju smještajne kapacitete prilagođene studentima s invaliditetom, dok Sveučilište u Zagrebu pruža i cjelodnevnu asistenciju studentima koji borave u studentskim domovima u Zagrebu, a koji imaju teže oblike motoričkih poremećaja (Milić Babić, 2020.). Osobni asistenti pružaju uslugu osobne asistencije u studentskim domovima i u akademskom okruženju na temelju Zakona o osobnoj asistenciji, no usprkos tome važno je spomenuti da još uvijek postoji problem nedovoljnog broja pružatelja osobne asistencije (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Unatoč tome, prema podacima iz Izvješća o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom (2023.) može se reći da su studenti s invaliditetom u Hrvatskoj zadovoljni s osiguravanjem subvencioniranog smještaja.

Nadalje, jedan od oblika formalne podrške za studente s invaliditetom podrazumijeva dodjelu stipendija na nacionalnoj razini (državne stipendije) i supranacionalnoj razini (stipendije EU), no u Hrvatskoj 2022. godine ukinute su stipendije za posebne skupine, kojima pripadaju i studenti s invaliditetom (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom,

2023.). Trenutno Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih dodjeljuje dvije vrste studentskih stipendija: državnu stipendiju temeljenu na socioekonomskom statusu i državnu stipendiju za STEM područja (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Ideja je da se studenti s invaliditetom svrstaju u kategoriju s onima koji ostvaruju stipendiju na temelju socioekonomskog statusa, no problem je što studenti koji posjeduju invaliditet ne moraju nužno imati niži socioekonomski status, što posljedično dovodi do toga da neki od njih nisu u mogućnosti ostvariti pravo na takvu vrstu stipendije obzirom na propisani dohodovni cenzus (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.).

Osim navedenih oblika formalne podrške osobama s invaliditetom u visokom obrazovanju, Ured pravobraniteljice za osobe s invaliditetom djeluje kao neovisno tijelo koje nadzire, promiče i štiti prava osoba s invaliditetom u skladu s Konvencijom UN-a o pravima osoba s invaliditetom (Složnjak, 2014.). U skladu s Pravilnikom o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom (2007.), Sveučilište u Zagrebu osnovalo je Ured za studente s invaliditetom, čija je ključna zadaća pružanje stručne podrške studentima s invaliditetom na studijima Sveučilišta u Zagrebu, čime se osigurava bolji pristup obrazovanju te se sustavno zadovoljavaju njihove obrazovne i socio-psihološke potrebe. Također, različite udruge za studente s invaliditetom pružaju ključnu podršku kroz informiranje, savjetovanje te tehničku i materijalnu pomoć, s ciljem poticanja njihovog aktivnog sudjelovanja u akademskoj zajednici, primjerice Udruga „Zamisli“ (Bošković i Rinčić, 2014.).

4.2. *Neformalna podrška*

Uloga socijalne okoline ključna je u smanjenju stresa obitelji i pružanju podrške osobama s invaliditetom kako bi se ravnopravno uključile u zajednicu (Leutar i Štambuk, 2007.). Prema nalazima istraživanja Leutar i Štambuk (2007.) osobe s invaliditetom navele su da najčešće razgovaraju sa svojim roditeljima, prijateljima i stručnjacima. Shodno tome, osobama s invaliditetom podrška od strane obitelji važna je tijekom čitavog života, a od presudnog je značaja u prijelazu iz srednjoškolskog u visokoškolsko obrazovanje (Wintre i Yaffe, 2020.; prema Smodlaka i Urbanc, 2021.). Ona se najčešće manifestira kroz emocionalnu potporu i praktičnu pomoć, poput prijevoza do mjesta upisa

na studij, prikupljanja nalaza kod stručnjaka, podržavanja njihovih želja i ambicija te drugih oblika pomoći prilikom upisa (Smoldlaka i Urbanc, 2021.). Također, osobe s invaliditetom uspješnije se nose s problemima u životu ukoliko imaju snažnu podršku svojih roditelja (Leutar i Štambuk, 2007.). Osim uže obitelji, važna je i podrška šire okoline studenata s invaliditetom, poput rodbine, prijatelja i nastavnog osoblja (Smoldlaka i Urbanc, 2021.). Interakcije s vršnjacima omogućuju studentima s invaliditetom osamostaljivanje od obitelji, razvoj identiteta i stjecanje socijalnih vještina kroz otvorenu komunikaciju (Bošković i sur., 2017.). Također, navedene interakcije pružaju emocionalnu podršku, povratne informacije, potiču moralno rasuđivanje, uspostavljanje odnosa sa suprotnim spolom i oblikovanje stavova studenata s invaliditetom prema budućnosti (Bošković i sur., 2017.). Prema rezultatima istraživanja kojeg su provele Smoldlaka i Urbanc (2021.) studenti s invaliditetom generalno su zadovoljni pruženom podrškom od strane kolega, primjerice neki od njih naveli su da su im kolege podrška u vidu praćenja fakultetskih obveza i izradi bilješki tijekom predavanja. Ipak, istraživanje Brewera i suradnika (2023.) pokazuje da su mnogi studenti s invaliditetom socijalno izolirani od okoline, stoga se često susreću s izbjegavanjem i isticanjem njihovih razlika od strane studenata bez invaliditeta, što može biti posljedica nedostatka razumijevanja prema osobama s invaliditetom. Nažalost, studenti bez invaliditeta još uvijek nisu dovoljno senzibilizirani za potrebe studenata s invaliditetom, zbog čega se mnogi studenti s invaliditetom i dalje suočavaju s negativnim iskustvima prilikom podrške iz šire okoline, posebice s ignoriranjem (Milić Babić, 2020.) i nabijanjem pritiska kad se radi u manjim grupama ili timovima na studiju (Smoldlaka i Urbanc, 2021.). Osim kolega na studiju, od nastavnog osoblja ističu se koordinatori za podršku studentima s invaliditetom, a nalazi istraživanja Smoldlake i Urbanc (2021.) pokazuju da su koordinatori sudionici istraživanja prepoznali kao osobu koja uspješno zastupa studente s invaliditetom u vidu ostvarenja njihovih prava na prilagodbu, primjerice kroz pružanje pomoći u komunikaciji i prikupljanju dokumentacije. Osim te praktične pomoći, sudionice istraživanja Smoldlake i Urbanc (2021.) navode i emocionalnu podršku koordinatorice, odnosno da je ona tu za njih kad im treba razumijevanje, savjet ili bilo kakav razgovor. Ipak, pitanje uređenja službi i radnih mjesta koordinatora za studente s invaliditetom još uvijek se razlikuje među

visokim učilištima i sveučilištima. Naime, radna mjesta koordinatora za studente s invaliditetom osnivaju se na osnovi općih akata visokih učilišta i sveučilišta, pri čemu se javlja problem ovisnosti o stupnju senzibiliteta pojedinih uprava i rektora koji su trenutno na snazi, što dovodi do problema manjka koordinatora i nezadovoljavajuće podrške za studente s invaliditetom (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). S druge strane, nalazi istraživanja Smodlake i Urbanc (2021.) pokazalo je da su sudionici zadovoljni susretljivošću i pristupačnošću nastavnika, no naveli su da ipak postoje pojedine razlike u postupanju nastavnika. Pojedini nastavnici još uvijek nisu dovoljno senzibilizirani, mnogi od njih su nedovoljno informirani i nepripremljeni za rad sa studentima s invaliditetom (Milić Babić, 2020.). Nadalje, prema istraživanju online foruma Brewera i suradnika (2023.) studentima s invaliditetom važna je i podrška u kontekstu razmjene iskustva zajedno s ostalim studentima s invaliditetom. U kontekstu sve češće upotrebe digitalnih komunikacijskih platformi među mladima, nedostaje veći broj online grupa za studente s invaliditetom, posebno za one koji žele dijeliti svoja iskustva studiranja i za one koji se otvoreno identificiraju kao osobe s invaliditetom (Brewer i sur., 2023.). Ipak, važno je da studenti s invaliditetom u najvećoj mogućoj mjeri budu uključeni u akademsku zajednicu zajedno sa studentima bez invaliditeta, posebice kroz međusobno druženje, razmjenu iskustva i informacija (Smodlaka i Urbanc, 2021.).

5. ZAPOŠLJAVANJE OSOBA S INVALIDITETOM NAKON ZAVRŠENOG VISOKOG OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ

Osobe s invaliditetom tijekom radnog odnosa stječu niz ekonomskih i neekonomskih dobiti, poput poboljšane slike o sebi, prilagodbe na promjene, aktivno sudjelovanje u aktivnostima društva te veći stupanj samopouzdanja i samopoštovanja u usporedbi s nezaposlenim osobama s invaliditetom (Milić Babić i sur., 2023.). Zapošljavanje osoba s invaliditetom uređeno je Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13, 152/14, 39/18, 32/20). U usporedbi s 2023. godinom kada je ukupan broj registriranih nezaposlenih osoba s invaliditetom iznosio 11 297, u 2024. godini registrirano je 11 115 nezaposlenih osoba s invaliditetom, od kojih 3% ima

fakultetsko obrazovanje, dok ih 2,5% ima završen tek prvi stupanj fakulteta⁶. Također, prema trenutno najnovijem Izvješću o aktivnostima HZZ-a u području zapošljavanja osoba s invaliditetom vidljivo je da je u Hrvatskoj u ovoj godini registrirano tek 3 645 zaposlenih osoba s invaliditetom, od čega je 1 823 muškaraca i 1 822 žena s invaliditetom (HZZ, 2023.). Pored toga, od ukupnog broja zaposlenih osoba s invaliditetom, 96,1% radi na temelju ugovora o radu, dok preostalih 3,9% ostvaruje prihode putem drugih oblika rada, poput registracije trgovačkog društva, obrta, ili ugovora o djelu (HZZ, 2023.). S druge strane, najviše osoba s invaliditetom u 2023. godini zaposleno je na radnim mjestima u prerađivačkoj industriji, potom u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane, a zatim u trgovini na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikala (HZZ, 2023.). Dodatno, tek 332 osobe, odnosno 9,1% zaposlenih osoba s invaliditetom ima završen stupanj visokog obrazovanja (HZZ, 2023.). Uvidom u Izvješće o aktivnostima HZZ-a u području zapošljavanja osoba s invaliditetom, u prethodnoj godini muškarci s invaliditetom najčešće su se zapošljavali kao radnici u održavanju, vrtlarski radnici i pomoćni kuhari, dok su žene s invaliditetom najviše bile zaposlene kao čistačice, administrativne službenice i pomoćne kuharice (HZZ, 2023.).

Položaj osoba s invaliditetom na tržištu rada uvelike se unaprijedio zahvaljujući ratificiranju Konvencije UN-a te usvajanju Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom kojim je propisano obvezno osiguravanje razumne prilagodbe osobama s invaliditetom od strane poslodavaca (Milić Babić i sur., 2023.). Unatoč navedenom napretku, obzirom na još uvijek visok stupanj nezaposlenosti ove populacije, osobe s invaliditetom često oklijevaju nastaviti školovanje ili prihvatiti razne oblike zapošljavanja za koje zapravo imaju potrebne kompetencije (Bošković i Rinčić, 2014.). Zapošljavanje osoba s invaliditetom uvelike je otežano zbog spomenutih predrasuda, prostorne nepristupačnosti brojnih objekata te raznih psiholoških i socijalnih barijera (Leutar i Milić Babić, 2008.). Društvo još uvijek ima negativne stavove i predrasude prema osobama s invaliditetom jer ih se doživljava kao osobe koje imaju

⁶ Hrvatski zavod za zapošljavanje (dalje u tekstu: HZZ), (2024). Mjesečni statistički bilten. Posjećeno 10.08.2024. na mrežnoj stranici Hrvatskog zavoda za zapošljavanje: https://www.hzz.hr/app/uploads/2024/07/HZZ-bilten-06_2024-F-2.pdf.

slabiji potencijal za rad (Dubovicki i Kostanjčar, 2021.). Unatoč kvalifikacijama, mnoge osobe s invaliditetom i dalje su usmjerene na rad na zaštićenim i neintegriranim radnim mjestima koja ne osiguravaju ekonomsku samostalnost, neovisnost i socijalnu uključenost, a samo mali dio osoba s invaliditetom radi na puno radno vrijeme (Gadžo-Šašić i Babić, 2024.). Drugim riječima, osobe s invaliditetom imaju veću vjerojatnost da će primati niže plaće u odnosu na one bez invaliditeta te su češće zaposlenici u nesigurnim oblicima rada, uključujući rad u neformalnom sektoru, samozapošljavanje ili rad s nepunim radnim vremenom⁷. Pored toga, osobe s invaliditetom često se suočavaju s gubitkom posla prije drugih i nerijetko posljednji dobivaju priliku za zapošljavanje, što je djelomično uzrokovano konkurencijom s radnicima bez invaliditeta, ali i predrasudama, negativnim stavovima, sažaljenjem, ignoriranjem i omalovažavanjem (Leutar i Milić Babić, 2008.). Također, osobama s invaliditetom zaposlenje otežava i prisutnost sustava vrijednosti pod nazivom ableizam, koji proizlazi iz medicinskog i milosrdnog modela invaliditeta, a koji doprinosi društvenim predrasudama, nejednakostima i diskriminaciji osoba s invaliditetom⁸. Ableizam se temelji na ideji da ljudsko tijelo i um moraju zadovoljavati stroge i specifične standarde, pri čemu se invaliditet percipira kao odstupanje od te idealne slike te je često shvaćen kao tragedija koja uzrokuje patnju i samim time osobe koje imaju invaliditet dovodi do nepovoljnog položaja⁹. Drugim riječima, ukoliko su stavovi poslodavaca utemeljeni na ableizmu, prilikom zapošljavanja osoba s invaliditetom zanemaruju se stvarne sposobnosti i radne kompetencije osoba s invaliditetom, što može uzrokovati ozbiljne prepreke pri zapošljavanju.

Od najčešćih pritužbi vezano za zaposlenje osoba s invaliditetom ističu se netransparentnost natječajnih postupaka, diskriminacija za vrijeme postupka natječaja i

⁷ Ujedinjeni narodi (2022). „*Konvencija o pravima osoba s invaliditetom – Opći komentari*“. Zagreb: Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske. Posjećeno 17.08.2024. na mrežnoj stranici Zajednice saveza osoba s invaliditetom Hrvatske:

https://www.soih.hr/pdf/knowledge_bases/opi_komentari_un_000.pdf.

⁸ Ibid.

⁹ Ujedinjeni narodi (2022). „*Konvencija o pravima osoba s invaliditetom – Opći komentari*“. Zagreb: Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske. Posjećeno 17.08.2024. na mrežnoj stranici Zajednice saveza osoba s invaliditetom Hrvatske:

https://www.soih.hr/pdf/knowledge_bases/opi_komentari_un_000.pdf.

kršenje prava na prednost prilikom zapošljavanja pod jednakim uvjetima te prava na razumnu prilagodbu (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Naime, članovi komisije koji su zaduženi za provedbu natječaja nerijetko doživljaju invaliditet kao prepreku za zaposlenje u državnim i javnim službama, bez obzira na to što su kandidati (osobe s invaliditetom) zadovoljili sve formalne uvjete natječaja i što su uspješno završili provjeru znanja i vještina (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Osim toga, osobe s invaliditetom navode da ih se često pokušava obeshrabriti tijekom razgovora za posao, bilo izravno ili neizravno, sugerirajući im da odustanu od daljnje prijave¹⁰. Poslodavci često prilikom razgovora s kandidatima opisuju radno okruženje kao izrazito zahtjevno, s kolegama preopterećenima vlastitim obavezama, implicirajući da nema mjesta za osobu s invaliditetom u takvom kolektivu, čime se zbog postojanja invaliditeta zanemaruju sve druge njihove osobine i sposobnosti¹¹. Istraživanje kojeg je provela Kiš-Glavaš 2002. godine pokazalo je da još od tada poslodavci nisu u dovoljnoj mjeri podupirali zapošljavanje i rad osoba s invaliditetom te da nisu informirani o poslovima koje mogu raditi osobe s invaliditetom kao ni o pogodnostima za poslodavce prilikom zapošljavanja osoba s invaliditetom (Leutar i Babić, 2008.).

Nadalje, prema nalazima istraživanja Bošković i Rinčić (2014.) studenti s invaliditetom nezadovoljni su kvalitetom studijskih programa te smatraju da im studij neće pomoći prilikom budućeg zaposlenja niti da studij pridonosi osobnom razvoju. Osim u Hrvatskoj, prema nalazima istraživanja Brewera i suradnika (2023.) studenti s invaliditetom u Ujedinjenom Kraljevstvu iskazuju svoju zabrinutost za buduće zaposlenje nakon završenog stupnja visokog obrazovanja. Prema nalazima istraživanja Morgan (2021.) provedenom u Ujedinjenim Arapskim Emiratima studenti s invaliditetom suočavaju se s preprekama pri prelasku na tržište rada jer nemaju potrebnu podršku od visokih obrazovnih institucija niti pristup specijaliziranom savjetovanju oko karijere. Ovisno o vrsti invaliditeta, čak i kada osobe s invaliditetom pronađu posao, i dalje se suočavaju s preprekama u osiguravanju razumnih prilagodbi, kao i u pristupu tumaču znakovnog

¹⁰ Slošnjak, A. (2022), <https://www.poslovni.hr/hrvatska/velik-problem-su-sustav-obrazovanja-i-netransparentno-zaposljavanje-4340060>, posjećeno 05.08.2024.

¹¹ Ibid.

jezika (Morgan, 2021.). U usporedbi s Ujedinjenim Arapskim Emiratima, u Hrvatskoj je od 2023. u okviru HZZ-a osobama s invaliditetom omogućena usluga profesionalnog usmjeravanja koju pružaju savjetnici koji su specijalizirani za profesionalnu rehabilitaciju i razvoj karijere (HZZ, 2023.).

6. MJERE ZA POBOLJŠANJE KVALITETE PRIMJENE OBRAZOVNE INKLUZIJE U HRVATSKOJ NA RAZINI DRŽAVE I DRUŠTVA

Za uspješnu provedbu inkluzije ključna je suradnja različitih aktera, poput studenata, nastavnika, stručnih suradnika i roditelja te drugih poput lokalne uprave, suradničkih institucija i obrazovne politika zemlje (Karamatić Brčić, 2011.). Dosad su provedene različite mjere koje su stvorile preduvjete za povećanje broja studenata s invaliditetom na visokim učilištima u Hrvatskoj (Bošković i Rinčić, 2014.). Prije svega, velika promjena dogodila se 2009. provedbom Tempus projekta od strane Sveučilišta u Zagrebu „Education for equal opportunities at Croatian universities“ u koji su bila uključena sva hrvatska sveučilišta (Bošković i Rinčić, 2014.). Naime, u okviru tog projekta osnovane su službe potpore za studente s invaliditetom na svim sveučilištima gdje prethodno nisu postojale te su uvedene nove aktivnosti za unapređenje mogućnosti studenata s invaliditetom, uključujući nabavu pomoćne tehnologije, uvođenje kolegija „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“ te obuku nastavnog i administrativnog osoblja o prilagodbi akademskih sadržaja (Kiš-Glavaš, 2016.). Kolegij "Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom" usmjeren je na osposobljavanje studenata za pružanje učinkovite i kvalitetne podrške kolegama s invaliditetom u akademskom okruženju (Smoldaka i Urbanc, 2021.). Također, vrlo važnu ulogu imaju i udruge za studente s invaliditetom koje pružaju materijalnu podršku, usluge informiranja i savjetovanja mladih kako bi im omogućili aktivno sudjelovanje u aktivnostima akademske zajednice, poput Udruge za promicanje kvalitetnog obrazovanja mladih s invaliditetom „Zamisli“ (Milić Babić, 2020.). U 2022. godini, Udruga „Zamisli“ realizirala je niz ključnih projekata za osobe s invaliditetom, a među njima je projekt „Podrškom do posla“, koji je usmjeren na poticanje zapošljavanja osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada, te projekt „Osobna asistencija moja je frekvencija!“, koji je imao za cilj socijalnu uključenost osoba

s najtežim invaliditetom pružajući im uslugu osobne asistencije (Udruga Zamisli, 2022.). Dodatno, 2021. godine Udruga je provela projekt „Da bi kotač bolje LEGO“ s ciljem poboljšanja prostorne pristupačnosti osobama s invaliditetom, pri čemu su volonteri izgradili pristupne rampe od LEGO kockica na sedam objekata u Zagrebu (Udruga Zamisli, 2022.).

Osim toga, uvođenjem informacijsko-komunikacijskih tehnologija u obrazovni sustav, prevladane su mnoge prepreke koje su otežavale uključivanje osoba s invaliditetom u obrazovne programe, primjerice prepreka udaljenosti mjesta stanovanja od obrazovnih ustanova, nedostatna prometna povezanost prilagođena osobama s invaliditetom, nedostatak financijskih sredstava te razne obiteljske okolnosti (Kolić-Vehovec, 2020.; prema Dubovicki i Kostanjčar, 2021.). Ipak, prema najnovijem Izvješću o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom (2023.) još uvijek postoje teškoće u primjeni propisa u praksi i ostvarivanju prava osoba s invaliditetom. U kontekstu visokog obrazovanja ključno je istaknuti izazove u provedbi propisa o prostornoj pristupačnosti, što rezultira time da mnogi fakulteti i drugi objekti važni za studente s invaliditetom nisu prilagođeni njihovim potrebama (Smodlaka i Urbanc, 2021.). Također, za uspješnu obrazovnu inkluziju ključno je educirati i informirati nastavno i nenastavno osoblje (Smodlaka i Urbanc, 2021.). Iako programi za edukaciju postoje, samo manji broj fakulteta ih zaista provodi (Milić Babić, 2020.).

7. ZAKLJUČAK

S obzirom na kontinuirani porast broja studenata s invaliditetom na visokim učilištima u Hrvatskoj, nužno je provesti sveobuhvatne reforme na državnoj i društvenoj razini kako bi se osiguralo jednako pristupačno i kvalitetno visoko obrazovanje za sve (Kiš-Glavaš, 2016.). Trenutno, zakonodavni okvir ne uključuje formalnu definiciju studenata s invaliditetom, što otežava pouzdanu evidenciju i samim time zadovoljavanje njihovih specifičnih potreba (Meić, 2014.). Osim toga, neprilagođenost i neadekvatnost prijevoza predstavlja značajan problem, osobito za studente s otežanim kretanjem, dok država ne ulaže dovoljno financijskih sredstava u prilagodbu prijevoza, posebice za specijalizirana vozila (Složnjak, 2014.; Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Mnoge

visokoobrazovne institucije još uvijek nisu dovoljno prostorno i infrastrukturno prilagođene za studente s invaliditetom (Haničar, 2012.), što dodatno otežava njihovo sudjelovanje u visokoobrazovnom procesu.

Unatoč novom Zakonu o osobnoj asistenciji (NN 71/23), koji je poboljšao pristup informacijama o usluzi, još uvijek postoje izazovi u vezi s kvalitetom pružanja usluge uslijed niskih naknada i nedovoljne edukacije za osobne asistente (Milić Babić i sur., 2020.). Studenti s invaliditetom često se suočavaju s predrasudama i stereotipima među studentima i stručnjacima, što negativno utječe na njihovu akademsku uspješnost, iskustvo studiranja i kasnije zaposlenje (Milić Babić, 2020.). Također, nepravedni postupci kao što su odbijanje razumne prilagodbe nastavnog programa i uskraćivanje prava prilikom upisa na studij dodatno kompliciraju njihovu inkluziju u visoko obrazovanje (Morgan, 2021.; Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.).

Osim toga, ukidanje stipendija za posebne skupine, uključujući studente s invaliditetom, dovelo je do smanjenja financijske podrške od strane države (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). Tek 9,1% zaposlenih osoba s invaliditetom završilo je neki stupanj visokog obrazovanja (HZZ, 2023.). S tim u vezi, zapošljavanje osoba s invaliditetom nakon završetka visokog obrazovanja obilježeno je nedostatkom otvorenosti natječajnih postupaka, diskriminacijom prilikom prolaska kroz postupak natječaja i kršenjem prava na prednost prilikom zapošljavanja pod jednakim uvjetima te prava na razumnu prilagodbu (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom, 2023.). U svrhu poboljšanja primjene obrazovne inkluzije provedeni su različiti projekti, poput Tempus projekta i projekata Udruge „Zamisli“.

Kako bi osobe s invaliditetom ravnopravno i aktivno sudjelovale u sustavu visokog obrazovanja potrebno je pojačano raditi na prilagodbi prijevoza i infrastrukture visokoobrazovnih institucija, suzbijanju diskriminacije prilikom studiranja i suzbijanju ableizma prilikom zapošljavanja osoba s invaliditetom te podizanju svijesti stručnjaka i društva prema studentima s invaliditetom. Osim toga, potrebno je provoditi daljnja istraživanja na temu obrazovne inkluzije osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja, obzirom da nedostaje konkretnih domaćih i novijih istraživanja. Ti naizgled

mali pomaci stvorili bi temelje za kasnije ostvarivanje većih promjena koje bi zasigurno jednog dana dovele do toga da obrazovni sustav uistinu postane inkluzivan i jednako pristupačan za sve.

8. LITERATURA

1. Benjak, T., Ivanić, M., Petreski, N-T., Radošević, M., Šafarić Tićak, S. i Vuljanić, A. (2022). Izvješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
2. Bošković, S., i Rinčić, I. (2014). Visoko obrazovanje studenata s invaliditetom u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 485-509.
3. Bošković, S., Ilić-Stošović, D. i Skočić-Mihić, S. (2017). Prilagodba na studij s obzirom na neka obilježja studenata s invaliditetom. *Revija za socijalnu politiku*, 24(1), 73-91.
4. Brewer, G., Urwin, E., i Witham, B. (2023). Disabled student experiences of Higher Education. *Disability & Society*, 1–20.
5. Dadić, M., Bačić, A., Župa, I. i Vukoja, A. (2018). DEFINIRANJE POJMOVA INVALIDITET I OSOBA S INVALIDITETOM. *Hrana u zdravlju i bolesti, Specijalno izdanje* (10. Štamparovi dani), 64-66.
6. Dubovicki, S. i Kostanjčar, A. (2021, prosinac). *Cjeloživotno obrazovanje u funkciji učinkovitijeg uključivanja osoba s invaliditetom na tržište rada*. Knjiga sažetaka 2. međunarodne umjetničke i znanstvene konferencije „Osobe s invaliditetom u umjetnosti, znanosti, odgoju i obrazovanju“, Sabljar, M., Ileš, T. i Keža, D. (ur.). Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2021. str. 103-104.
7. Gadžo-Šašić, S. i Babić, N. (2024). ZAPOŠLJAVANJE OSOBA S INVALIDITETOM KROZ KONCEPT SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA KAO PRETPOSTAVKA UNAPREĐENJA KVALITETE ŽIVOTA. *Društvene devijacije*, 8(1), 1–9.
8. Haničar, E. (2012). *Prostorna pristupačnost*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
9. Hrvatski zavod za zapošljavanje (2023). *Izvješće o aktivnostima Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje u području zapošljavanja osoba s invaliditetom u razdoblju od 1. siječnja do 31. prosinca 2023. godine* [<https://www.hzz.hr/app/uploads/2024/02/Izvjesce-o-aktivnostima-HZZ-a-u-radu-s-OSI-za-2023.doc>]. Dostupno na mrežnoj stranici Hrvatskog zavoda za

zapošljavanje: <https://www.hzz.hr/izvjesce-o-aktivnostima-hrvatskoga-zavoda-za-zaposljavanje-u-podrucju-zaposljavanja-osoba-s-invaliditetom-u-razdoblju-od-1-sijecnja-do-31-prosinca-2023-godine/>.

10. Hrvatski zavod za zapošljavanje (2024). *Mjesečni statistički bilten* [https://www.hzz.hr/app/uploads/2024/07/HZZ-bilten-06_2024-F-2.pdf]. Dostupno na mrežnoj stranici Hrvatskog zavoda za zapošljavanje: <https://www.hzz.hr/usluge/publikacije-hzz-a/statisticke-publikacije/#mjesečni-statistički-bilten>.
11. Karamatić Brčić, M. (2011). Svrha i cilj inkluzivnog obrazovanja. *Acta Iadertina*, 8(1), 39-47.
12. Kendall, L., & Tarman, B. (2016). Higher education and disability: Exploring student experiences. *Cogent Education*, 3(1), 1-12.
13. Kiš-Glavaš, L. (2016). *Smjernice za unapređenje sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj*. Posjećeno 10.08.2024. na mrežnoj stranici Sveučilišta u Zagrebu: https://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Podrska/SSI/Smjernice_LKG_2016.pdf.
14. Leutar, Z. i Štambuk, A. (2007). Invaliditet u obitelji i izvori podrške. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 43(1), 47-61.
15. Leutar, Z. i Milić Babić, M. (2008). Pravo na rad i osobe s invaliditetom u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 46 (2 (180)), 161-186.
16. Meić, B. (2014). Položaj osoba s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja - perspektiva Ureda pravobraniteljice za osobe s invaliditetom. *Jahr*, 5(1), 23-34.
17. Milić Babić, M. (2020). Studenti s invaliditetom u visokom obrazovanju – pogled iz kuta formalne podrške. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56(2), 61-82.
18. Milić Babić, M., Leutar, Z. i Matković, A. (2020). *Završno izvješće: Evaluacija pružanja usluge osobne asistencije u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike.

19. Milić Babić, M., Hranj Zeko, M. i Leutar Z. (2023). *Prava i usluge u sustavu socijalne skrbi za djecu s teškoćama u razvoju i njihove obitelji*. Zagreb: Biblioteka socijalnog rada.
20. Morgan, C. (2021). The experiences of disabled people in the United Arab Emirates: Barriers to participation in higher education and employment. *Disability & Society*, 38(3), 421–444.
21. Moriña, A., Sandoval, M., & Carnerero, F. (2020). Higher education inclusivity: when the disability enriches the university. *Higher Education Research & Development*, 39(6), 1202–1216.
22. *Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom u razdoblju od 2021. do 2027.* (2021). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike.
23. Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu (2007). *Sveučilište u Zagrebu*, 10.07.2007. Posjećeno 11.08.2024. na mrežnoj stranici Sveučilišta u Zagrebu:
https://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Dokumenti_javnost/Propisi/Pravilnici/Pravilnik_Ured_za_studente_s_invaliditetom.pdf.
24. Pravilnik o prijevozu osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju (2024). Zagrebački električni tramvaj (ZET). Posjećeno 12.08.2024. na mrežnoj stranici ZET-a:
https://www.zet.hr/UserDocsImages//Dokumenti%20i%20obraci%20za%20preuzimanje/Odredbe%20i%20pravilnici//Pravilnik%20o%20prijevozu%20osoba%20s%20invaliditetom%20i%20djece%20s%20pote%C5%A1ko%C4%87ama%20u%20razv..._compressed.pdf.
25. Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava studenata u redovitom statusu na subvencionirano stanovanje (2023). *Narodne novine*, 68/2023.
26. Pravobranitelj za osobe s invaliditetom (2023). *Izješće o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom za 2023. godinu*. Preuzeto s: <https://posi.hr/izvjescia-o-radu/#single/0> (04.08.2024.).

27. Slošnjak, A. (2014). Pravni okvir za uključivanje osoba s invaliditetom u visoko obrazovanje. *Jahr*, 5(1), 17-22.
28. Slošnjak, A. (2022). „Velik problem su sustav obrazovanja i netransparentno zapošljavanje“. Posjećeno 05.08.2024. na mrežnoj stranici Poslovnog dnevnika: <https://www.poslovni.hr/hrvatska/velik-problem-su-sustav-obrazovanja-i-netransparentno-zaposljavanje-4340060>.
29. Smodlaka, A. i Urbanc, K. (2021). *Formalni i neformalni oblici podrške za studente s invaliditetom*. Rad izložen na konferenciji: „2. međunarodna umjetnička i znanstvena konferencija Osoba s invaliditetom u umjetnosti, znanosti, odgoju i obrazovanju“, Osijek.
30. Sveučilište u Zagrebu (2024). *Natječaj za upis studenata u 1. godinu sveučilišnih prijediplomskih, integriranih te stručnih prijediplomskih studija u akademskoj godini 2024./2025*. Posjećeno 04.08.2024. na mrežnoj stranici Sveučilišta u Zagrebu: https://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Upisi/Natjecaji_kvote/upisi/2024_2025/Natjecaj_prijediplomski_2024-2025.pdf.pdf.
31. Šućur, Z. (2004). Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 35(1-2), 45-60.
32. Udruga „Zamisli“ (2022). „Programi i projekti“. Posjećeno 10.08.2024. na mrežnoj stranici Udruge „Zamisli“: <https://zamisli.hr/index.php/programi-udruge>.
33. Ujedinjeni narodi – Odbor za prava osoba s invaliditetom (2022). „*Konvencija o pravima osoba s invaliditetom – Opći komentari*“. Zagreb: Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske – SOIH.
34. UNESCO International institute for higher education in Latin America and the Caribbean (2023). *The right to higher education for people with disabilities: briefing note compendium*. Posjećeno 05.08.2024. na mrežnoj stranici UNESDOC: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387672>.
35. Ustav Republike Hrvatske (1990., 1997., 2000., 2001., 2010., 2014.). *Narodne novine*, 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14..

36. Vican, D. i Karamatić Brčić, M. (2013). OBRAZOVNA INKLUZIJA U KONTEKSTU SVJETSKIH I NACIONALNIH OBRAZOVNIH POLITIKA – s osvrtom na hrvatsku obrazovnu stvarnost. *Život i škola, LIX* (30), 48-65.
37. Zakon o osobnoj asistenciji. *Narodne novine*, br. 71/23.
38. Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom (2007, 2008). *Narodne novine, međunarodni ugovori*, br. 6/2007., 5/2008.
39. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (2013, 2014, 2018, 2020). *Narodne novine*, br. 157/2013., 152/2014., 39/2018., 32/2020.
40. Zakon o Registru osoba s invaliditetom (2022). *Narodne novine*, br. 63/2022.
41. Zakon o socijalnoj skrbi (2022, 2023). *Narodne novine*, br. 18/2022., 46/2022., 119/2022., 71/2023., 156/2023.
42. Zakon o suzbijanju diskriminacije (2008, 2012). *Narodne novine*, br. 85/2008., 112/2012.
43. Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (2022). *Narodne novine*, br. 119/2022.